

Ewa Gurba

Dorota Czyżowska

Arkadiusz Białek

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

e-mail: gurbaewa@wp.pl

STYLE TOŻSAMOŚCI I DOBROSTAN PSYCHICZNY MŁODYCH DOROSŁYCH ŻYJĄCYCH W ZWIĄZKACH INTYMNYCH I W POJEDYNKĘ

ABSTRACT

Identity styles and well-being of young adults living in intimacy relationship and as single

In the presented research we investigated the differences in the identity styles of singles and people staying in intimate relationships as well as relations between different identity styles and the level of personality, emotional and social well-being among members of these two groups. The sex of participants was an additional variable.

388 subjects 28–40 years old (210 living in relationship and 173 singles) participated in the research. The identity styles were measured with the use of Michael Berzonsky's Identity Style Inventory (ISI-3) and to measure well-being Ludwika Wojciechowska's Subjective Well-Being Inventory was used.

The results of the conducted research show that there is no relation between the identity style and the ability to form a stable intimate relationship in young adulthood, and it is the case for both men and women. However, we found a relation between the identity style and the level of psychological well-being among singles and people living in relationship. These relations have different characteristics for men and for women, and for singles and people living in relationship. The conducted research and analyses entitle us to conclude that more matured identity styles, i.e. informative and normative styles, co-occur with a higher level

of well-being, while the diffuse-avoidant style is related with a lower level of well-being, which is coherent with the results of other research.

Key words: young adults, well-being, identity, intimate relationship, single.

Słowa kluczowe: młodzi dorośli, dobrostan, tożsamość, związek intymny, życie w pojedynkę.

Wprowadzenie

We współczesnym społeczeństwie zachodnim młody człowiek wkracza w dorosłość, pozostając w stanie nierozstrzygniętego kryzysu tożsamości. Wprawdzie Erik Erikson (1968) wyznaczał zadanie określenia własnego Ja adolescentom, ale jednak, jak wskazuje Jeffrey J. Arnett (1999, 2010), obecnie dopiero w fazie wyłaniającej się dorosłości (*emerging adulthood*), a w wybranych obszarach nawet później, młodzi ludzie są gotowi do wyraźnego zakreszlenia granic własnej tożsamości. Dokonują tego w trzech podstawowych obszarach: interakcji społecznych, w tym szczególnie przez wchodzenie w intymne relacje, aktywność zawodową oraz przez budowanie własnego światopoglądu. Z koncepcji Eriksona wynika, że dokonanie rozstrzygnięć tożsamościowych przez młodych dorosłych stanowi warunek konieczny rozwojowego rozwiązania przez nich kolejnego kryzysu: intymność–izolacja, i ukształtowania cnoty miłości. Umożliwia ona podejmowanie odpowiedzialności i związanej z nią troski o innych ludzi. Także Robert Havighurst (1972), czy Daniel Levinson (1986) umiejętność nawiązywania oraz podtrzymywania i rozwijania bliskich, intymnych związków uznawali za zadanie rozwojowe w okresie wczesnej dorosłości. Współcześnie możemy zaobserwować odraczanie realizacji tego zadania przez młodych dorosłych, co z jednej strony wiąże się ze zmianami ekonomicznymi i społeczno-kulturowymi, zachodzącymi w wysoko rozwiniętych krajach Zachodu, a z drugiej może się odbijać na poziomie dobrostanu psychicznego doświadczanego przez młodych ludzi.

Młody dorosły wobec kryzysu: intymność–izolacja

Pierwsze romantyczne relacje nawiązują już adolescenci. Są one jednak zwykle krótkotrwałe i często mają charakter rozrywkowy lub też stanowią okazję do zdobywania nowych umiejętności w relacjach intymnych, aczkolwiek, jak zaznacza Willard Andrew Collins, nie należy trywializować takich związków (Brzezińska, 2000). Zdaniem Arnetta (2010), w ostatnich dekadach zasadniczej zmianie uległy formy romantycznych relacji nastolatków: od wyznaczonego konwencjami randkowania, o którym rodzice młodzieży (głównie dziewcząt) zwykle byli informowani, do znacznie mniej formalnego obecnie „chodzenia z sobą”.

Młodzi ludzie wymieniają następujące powody nawiązywania relacji intymnych: 1) rekreację (związaną z zabawą i uzyskiwaniem przyjemności); 2) uczenie się, nabywanie umiejętności związanych z randkowaniem (Collins, 2003), osiągnięcie wyższego statusu wśród rówieśników; 3) posiadanie towarzystwa w różnorodnych formach aktywności; 4) doświadczanie intymności wynikającej z bliskich relacji emocjonalnych z drugą osobą oraz 5) poszukiwanie stałego, życiowego partnera. Pierwsze trzy dominują u nastolatków (Roscoe, Dian, Brooks, 1987), a kolejne charakteryzują przede wszystkim młodych wchodzących w dorosłość.

Adoleścenci postrzegają nieraz związki interpersonalne jako ograniczające ich społeczną wolność i aktywność oraz jako narażające ich na emocjonalne konflikty (Furman, Hand, 2006). To ostatnie zagrożenie rzeczywiście występuje, o czym świadczą wyniki badań wskazujące, że nastolatki, którzy angażują się w intymne relacje, często przeżywają stany depresji, stosują różnego rodzaju używki (na przykład alkohol), mają problemy w szkole oraz angażują się w przestępcze zachowania (Laursen, 1995; Davies, Windle, 2000; Joyner, Udry, 2000; Meeus, Branje, Overbeek, 2004). Źródłem tego zjawiska autorzy upatrują w towarzyszących związkom nastolatków licznym konfliktach emocjonalnych, do rozwiązania których nie posiadają oni jeszcze wystarczających poznawczych i społecznych kompetencji. Poza tym ważną przyczyną przeżyć depresyjnych nastolatków angażujących się w intymne relacje są, nie tak rzadkie w tej fazie życia, rozstania z partnerem. Relacje intymne, które są udziałem nastolatków, mogą mieć też jednak pozytywne znaczenie dla ich dalszego rozwoju. Posiadanie partnera romantycznego określa bowiem wyższy status młodego człowieka w grupie rówieśniczej i w konsekwencji współwystępuje z doświadczaniem własnej wartości (Connolly, Furman, Konarski, 2000).

Jakość związków intymnych młodych osób wyraźnie zmienia się, gdy wchodzi one w dorosłość. Romantyczne związki tego okresu trwają dłużej i wiążą się z doświadczaniem więzi emocjonalnej, fizycznej bliskości oraz poczucia odpowiedzialności za partnera. Reed W. Larson i współpracownicy (2002) przewidują, że w przyszłości, wraz ze wzrostem wymagań stawianych młodym ludziom wchodzącym w dorosły świat, może wzrastać znaczenie ich związków romantycznych, szczególnie wtedy, gdy będą one dla nich źródłem siły i wsparcia. W fazie wyłaniającej się dorosłości intymny związek jest bowiem konstytuowany przez różnorodne komponenty. Należą do nich:

- a) wzajemność, traktowana jako podstawa każdego intymnego związku, wywodząca się ze wzajemnej zależności i wymiany oczekiwań partnerów wobec siebie;
- b) otwarcie się przed partnerem, pozwalające na przekazywanie intymnych informacji, na przykład o uczuciach do partnera, co umożliwia przekraczanie granic między partnerami oraz „wchodzenie w życie” drugiej osoby;
- c) subiektywnie doświadczana obecność ukochanej osoby przede wszystkim wówczas, gdy nie ma jej u boku partnera;

- d) fizyczna intymność, obejmująca zachowania od fizycznej bliskości po kontakt seksualny;
- e) emocjonalna intymność, na którą składają się takie uczucia, jak empatia, opiekuńczość, atrakcyjność dla partnera oraz przede wszystkim miłość;
- f) poznawcza intymność, związana z doświadczaniem wiedzy o partnerze;
- g) zaangażowanie, wskazujące na postawy i działania partnerów zmierzające do wzrostu i podtrzymania intymności. Tylko niektóre spośród nich obecne są w relacjach romantycznych nastolatków, toteż ich związki określane są nieraz jako preintymne. Agata Pindur (za: Brzezinska, 2000) na podstawie przeprowadzonych badań osób w wieku 21–26 lat rozpoznała zasadnicze różnice między związkami preintymnymi oraz intymnymi. Dotyczyły one poziomu bliskości między partnerami oraz akceptacji, troski i możliwości rozwoju osobistego, przy czym w związkach preintymnych wymienione charakterystyki były znacznie mniej nasilone.

Zdolność wchodzenia w intymne relacje z drugą osobą stanowi z jednej strony przejaw rozwoju społecznego, emocjonalnego i osobowego, z drugiej zaś, poprzez możliwość zaspokojenia potrzeby bliskości, emocjonalnego wsparcia i wzajemności, umożliwia dalszy rozwój osobowy jednostki. Badania wskazują, że we współczesnych zindustrializowanych społeczeństwach młodzi dorośli coraz częściej odsuwają w czasie decyzje o wchodzeniu w stabilne, intymne związki lub wręcz deklarują chęć życia w pojedynkę, co popularnie jest określane jako „bycie singlem”. Wskazuje się na różnorodne przyczyny tego zjawiska, takie jak: dążenie do zdobycia gruntownego wykształcenia zapewniającego uzyskanie satysfakcjonującej pracy, osiągnięcie stabilizacji materialnej czy realizacja ambicji zawodowych. Odwołując się do koncepcji Eriksona, warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno źródło opóźniania lub rezygnacji z intymnego, stałego związku, jakim jest nierozwiązany kryzys tożsamości. Zdaniem tego autora, rozwiązanie kryzysu tożsamości stanowi konieczny warunek do kształtowania umiejętności nawiązywania bliskich relacji i wyłaniania się nowej jakości *ego*, określanej jako cnota miłości. A zatem brak rozstrzygnięć tożsamościowych u osób wchodzących w dorosłość, a nawet u młodych dorosłych, może opóźniać bądź uniemożliwiać im podejmowanie wskazanych między innymi przez Havighursta (1972) typowych zadań rozwojowych wczesnej dorosłości, takich jak: wybór małżonka, uczenie się współżycia z nim, założenie rodziny i wychowywanie dzieci.

Związek między rozwojem tożsamości a intymnymi relacjami adolescentów i młodych dorosłych

Erikson, opisując rozwój człowieka w biegu życia w kategoriach procesu nawiązywania kolejnych kryzysów, specyficznych dla poszczególnych etapów życia, wskazał na umiejętność określenia własnej tożsamości i związaną z nią cnotę wierności jako warunek konieczny dla budowania bliskich, intymnych

relacji z innymi osobami. Świadomość własnych możliwości i ograniczeń oraz sprecyzowanie celów życiowych, co ściśle wiąże się z określeniem własnej tożsamości, pozwala bowiem angażować się w bliskie relacje z zachowaniem własnej odrębności i szacunku dla odmienności partnera. W przeciwnym razie, zdaniem Eriksona, partnerom grozi wchodzenie w relacje dominacji lub podporządkowania się drugiej osobie. Autor uważał także, że kobiety mogą określać własną tożsamość dopiero poprzez relacje z partnerem intymnym.

W literaturze opisuje się kilka stylów relacji charakteryzujących „bliskie związki”. Na przykład Ellen M. Levitz-Jones i Jacob L. Orlofsky (1985) określają je jako:

- 1) intymne (ang. *intimate*), gdy partnerzy silnie angażują się w związek, a ich relacje odznaczają się dużym stopniem głębokości, wzajemności i otwartości; konflikty są tutaj rozwiązywane w twórczy sposób, a seksualność wyrażana swobodnie;
- 2) preintymne (ang. *preintimate*), w których partnerzy odznaczają się predyspozycjami do wejścia w głębokie, intymne relacje, jednak aktualny ich związek nie zapowiada się na długo trwający, ani też nie obejmuje relacji seksualnych;
- 3) pseudointymne (ang. *pseudointimate*), tworzone przez osoby zaangażowane w długotrwały związek seksualny, który jednak jest powierzchowny, podtrzymywany dla wygody i brakuje mu otwartej komunikacji oraz głębokich relacji uczuciowych;
- 4) stereotypowe (ang. *stereotypic*), relacje przypisywane tym osobom, które mają przyjaciół i romantyczne randki, ale nie planują długotrwałego w nie zaangażowania; relacje te są powierzchowne, ubogie emocjonalnie oraz pozbawione otwartej komunikacji;
- 5) izolowane (ang. *isolate*), w których są osoby niemające bliskich relacji z rówieśnikami, a związki ze znajomymi są formalne i stereotypowe;
- 6) fuzja i zaangażowanie (ang. *merger-committed*) to styl relacji intymnych, w których partnerzy lub jeden z nich wchodzi w długotrwały seksualny związek o niejasnych, mało przepuszczalnych wewnętrznych granicach;
- 7) fuzja i brak zaangażowania (ang. *merger-uncommitted*) dotyczą osób, które nie zakładają długotrwałego zobowiązania w związku, ale dopóki on trwa, charakteryzuje się silnymi zależnościami pomiędzy partnerami, dla których wzajemne relacje stanowią swoiste poszerzenie ich Ja.

Wyróżnienie powyższych typów relacji w związkach intymnych pozwoliło współczesnym badaczom sprawdzić ich znaczenie dla rozwoju tożsamości młodych dorosłych. Wyniki badań pokazały, że osoby wchodzące w dorosłość, odznaczające się wyższymi statusami tożsamości (na przykład status tożsamości osiągniętej lub nabytej), są bardziej zaawansowane w rozwoju intymności w związkach heteroseksualnych (Dyk, Adams, 1990; Marcia 1976; Montgomery, 2005), ale – jak wskazują metaanalizy licznych badań dotyczących tej zależności – korelacje między poziomem intymności i statusem tożsamości były silniejsze u mężczyzn niż u kobiet (Arseth i in., 2009).

O znaczeniu stopnia rozwoju tożsamości osób wchodzących w dorosłość dla kształtowania ich relacji intymnych świadczą też wyniki badań podłużnych. Intensywny proces kształtowania tożsamości zaobserwowany u nastolatków we wczesnej adolescencji sprzyjał bowiem rozwojowi ich dojrzałych relacji intymnych we wczesnej dorosłości (Stein, Newcomb, 1999), a 18-latki, które odznaczały się silnym poczuciem tożsamości, po upływie kolejnych osiemnastu lat pozostawały w trwałych, bliskich związkach małżeńskich (Kahn i in., 1985). Wiele wyników badań wskazuje jednocześnie, że analizowane zależności są silniejsze u młodych dorosłych niż w adolescencji (Marcia, 1976; Raskin, 1986), co dowodzi wzrastających wraz z wiekiem wzajemnych uwarunkowań rozwoju tożsamości i intymności tych osób.

Choć Erikson podkreślał głównie znaczenie rozstrzygnięć tożsamościowych dla sposobu rozwiązania przez młodych dorosłych kryzysu: intymność–izolacja, to zależności pomiędzy analizowanymi zjawiskami wydają się bardziej złożone. Warto zatem rozważyć udział doświadczeń wynikających z pozostawania w intymnym związku dla dalszego rozwoju tożsamości osób wchodzących w dorosłość. Bliskie, intymne relacje stwarzają okoliczności sprzyjające uświadamianiu sobie przez młodych ludzi własnych ideałów i planów. W trakcie systematycznych interakcji, poprzez które ujawniają i słuchają siebie nawzajem, wyjaśniają oraz formułują własne cele, przekonania i wartości, partnerzy wzajemnie konstruują własną tożsamość (Prager, 1995).

W literaturze wskazuje się na znaczenie wejścia na nowy etap edukacji (poprzez zmianę rodzaju szkoły czy podjęcie studiów) dla kształtowania tożsamości młodych osób nie tylko z powodu otwierających się przed nimi nowych możliwości poznawczych, ale przede wszystkim z uwagi na rozwijające się kontakty z nowymi przyjaciółmi. Stanowią one okazję do odkrywania nowych aspektów Ja, podczas gdy więzi ze starymi znajomymi umożliwiają im wzmacnianie poczucia stałości i ciągłości własnej osoby (Eryilmaz, Atak, 2009). Jak jednak wskazują niektóre badania, nie każdy rodzaj relacji społecznych jest równie ważny dla procesu budowania tożsamości przez adolescentów i osoby wchodzące w dorosłość. Dotyczy to na przykład związków starszej młodzieży i osób wchodzących w dorosłość z rodzicami, które, w porównaniu do bliskich relacji z rówieśnikami, wydają się mniej istotne dla ich rozstrzygnięć tożsamościowych (Fadjukoff, Pulkkinen, 2006; Meeus, de Wied, 2007; Gurba, 2013).

Wskazane powyżej zależności pozwalają oczekiwać bardziej dojrzałych form tożsamości osób pozostających w bliskich relacjach intymnych aniżeli u żyjących w pojedynkę. Poza tym, jeśli na przykład przyjąć założenie o adaptacyjnej funkcji tożsamości człowieka (Vleioras, Bosma, 2005; Berzonsky, Kuk, 2000), to u osób pozostających w romantycznych związkach, w porównaniu z żyjącymi w pojedynkę, można się spodziewać silniejszych zależności pomiędzy zaawansowanymi rozwojowo formami tożsamości a poziomem dobrostanu psychicznego, będącym wskaźnikiem stopnia adaptacji.

Ponieważ rozpatrywane tutaj zmienne: tożsamość oraz dobrostan psychiczny, opisywane są odmiennie są w ramach różnych perspektyw teoretycznych,

poniżej przedstawione zostaną wybrane ich koncepcje wykorzystane w prezentowanym badaniu.

Rozwój tożsamości jednostkowej opisywany jest jako zmiana strukturalna (Marcia, 1966), narracyjne konstruowanie własnego Ja (McAdams, 1996) lub proces wyłaniania się różnych stylów poszukiwania wiedzy o sobie (Berzonsky, 1989). W niniejszym opracowaniu odwołamy się do propozycji Berzonsky'ego. Autor ten charakteryzuje tożsamość zarówno w kategoriach struktury (tworząc schematy poznawcze), jak i procesu wykorzystania zasobów poznawczych w trakcie rozwiązywania problemów życiowych. Styl tożsamości oznacza metody, za pomocą których ludzie konstruują wiedzę o sobie (czyli budują tożsamość), oraz określa rolę, jaką wiedza ta pełni przy podejmowaniu decyzji życiowych (Berzonsky, Ferrari, 1996). Wyróżnione zostały trzy style budowania tożsamości, czyli trzy orientacje tożsamościowego przetwarzania wiedzy o sobie i świecie: informacyjny, normatywny oraz dyfuzyjno-unikający.

Jednostki o stylu informacyjnym aktywnie i samodzielnie poszukują informacji związanych z Ja, przetwarzają i je oceniają. Pod wpływem nowych informacji potrafią przyjąć krytyczną postawę wobec koncepcji własnej osoby. Dostrzeżenie rozbieżności między osobistymi standardami a obrazem siebie motywuje je do dalszych poszukiwań. Z kolei osoby o normatywnym stylu tożsamości bardziej automatycznie internalizują wiedzę o sobie i przejmują schematy postępowania od znaczących dla nich osób, a także odwołują się do wzorców rodzinnych, narodowych czy religijnych. Doświadczenie rozbieżności między obrazem siebie a pożądanymi standardami wzbudza u nich poczucie winy oraz poszukiwanie sposobów uniknięcia niepowodzeń. Głównym celem podejmowanej aktywności jest dla nich ochrona i podtrzymanie posiadanej wizji Ja. Styl dyfuzyjno-unikający polega natomiast na odsuwaniu i unikaniu konfliktów oraz sytuacji zmuszających do podjęcia decyzji tak długo, jak to możliwe. Osoby, u których dominuje ten styl tożsamości, nie posiadają spójnych przekonań na własny temat, ich działania uwarunkowane są głównie czynnikami sytuacyjnymi, a centralne miejsce w ich Ja zajmują takie elementy, jak: popularność, reputacja i dobre wrażenie wywierane na innych. Siłę motywacji oraz stabilność w realizowaniu przyjętego systemu wartości i dążeniu do wybranych celów określa odrębny czynnik zwany zaangażowaniem (Berzonsky, 2004).

Badania odwołujące się do każdego z wymienionych sposobów opisywania rozwoju tożsamości dostarczają wyjątkowo spójnych wyników, wskazujących na współwystępowanie bardziej dojrzałych form tożsamości zarówno u adolescentów, jak i osób wchodzących w dorosłość z silniejszym poczuciem dobrostanu psychicznego. Poczucie dobrostanu psychicznego można potraktować jako wskaźnik stopnia adaptacji jednostki do wymogów otoczenia, związanej z możliwościami radzenia sobie przez jednostkę z zadaniami rozwojowymi. Statusowi tożsamości nabytej i osiągniętej oraz dużemu nasileniu zaangażowania towarzyszy wysoki poziom dobrostanu psychicznego (Meuss i in., 1999;

Fadjukoff, Pulkkinen, 2006), a statusowi tożsamości dyfuzyjno-unikającej – niski poziom dobrostanu (Vleioras, Bosma, 2005).

Poczucie dobrostanu mierzą liczne kwestionariusze. Jedną z takich propozycji jest metoda Ludwika Wojciechowskiej (2008), która wyróżnia trzy wymiary dobrostanu:

- dobrostan osobowościowy, obejmujący: samoakceptację, posiadanie celu w życiu, rozwój osobisty, panowanie nad otoczeniem oraz autonomiczne działania;
- dobrostan społeczny, charakteryzowany jako: społeczna akceptacja, społeczna aktualizacja, społeczny wkład, społeczna koherencja oraz społeczna integracja;
- dobrostan emocjonalny, na który składają się: pozytywny i negatywny afekt, zadowolenie z różnych sfer życia, ogólna satysfakcja z życia oraz poczucie szczęścia.

Badania własne

W prezentowanych badaniach zamierzaliśmy sprawdzić, czy istnieją różnice w zakresie stylów tożsamości między osobami pozostającymi aktualnie w związkach oraz osobami, które w chwili badania żyły w pojedynkę, a także jakie w każdej z tych grup występują zależności między poszczególnymi stylami tożsamości a dobrostanem psychicznym w trzech aspektach: osobowościowym, społecznym i emocjonalnym. Dodatkową zmienną braną przez nas pod uwagę była płeć, stąd wspomniane zależności analizowaliśmy odrębnie dla pozostających w związkach i żyjących w pojedynkę kobiet i mężczyzn.

Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. Osoby pozostające w związkach, zarówno mężczyźni, jak i kobiety, będą częściej od osób żyjących w pojedynkę prezentowały informacyjny i normatywny styl tożsamości.
2. U kobiet żyjących w związkach styl normatywny będzie współwystępował z wyższym poziomem dobrostanu, szczególnie będzie to dotyczyć dobrostanu społecznego.
3. W przypadku kobiet żyjących w pojedynkę styl informacyjny współwystępować będzie z wyższym poziomem dobrostanu.
4. U mężczyzn żyjących w związkach informacyjny i normatywny styl tożsamości współwystępować będzie z wyższym poziomem dobrostanu.
5. W przypadku mężczyzn żyjących w pojedynkę styl informacyjny wiązać się będzie z wyższym poziomem dobrostanu, zwłaszcza dobrostanu osobowościowego.
6. Styl dyfuzyjno-unikający współwystępować będzie z obniżonym poziomem dobrostanu, zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn pozostających w związkach oraz żyjących w pojedynkę.

Procedura

W badaniach uczestniczyło 388 osób w wieku 28–40 lat ($M = 33$ lata; $SD = 4,14$). Zbadano 196 kobiet (110 kobiet w związkach i 86 żyjących w pojedynkę) oraz 192 mężczyzn (105 mężczyzn w związkach i 87 żyjących w pojedynkę). Badane osoby pochodziły zarówno z dużych i małych miast, jak i ze wsi. Wśród osób badanych były osoby z wykształceniem zawodowym, średnim i wyższym. Grupy osób pozostających obecnie w związkach i żyjących w pojedynkę były wyrównane pod względem średnich wieku i wykształcenia. Uczestnicy badań byli klasyfikowani do grupy pozostających w związkach lub do grupy singli na podstawie informacji zawartych w wypełnianych przez nich ankietach.

Materiał badawczy był zbierany przez studentów psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Każda z osób wyraziła zgodę na udział w badaniach.

W badaniach wykorzystano dwa kwestionariusze:

1. Kwestionariusz Stylów Tożsamości opracowany przez Michaela Berzonsky'ego, w adaptacji Alicji Senejko. Składa się on z 40 twierdzeń opisujących przekonania, postawy i sposoby zachowania w różnych sytuacjach problemowych. Tworzą one następujące skale: Informacyjną, Normatywną, Dyfuzyjno-Unikającą i Zaangażowanie. Zgodność wewnętrzną mierzona w badaniach polskich metodą α -Cronbacha mieści się w przedziale od 0,61 do 0,71 (Senejko, 2005).
2. Kwestionariusz do Badania Subiektywnego Dobrostanu Ludwika Wojciechowskiej (2008). Kwestionariusz zawiera 55 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na 4-stopniowej skali obejmującej możliwości: „zdecydowanie tak”, „tak”, „nie” i „zdecydowanie nie”, oceniając stopień zgodności z własnymi doświadczeniami. W skład kwestionariusza wchodzi dodatkowo cztery itemy. Dwa złożone itemy, z których jeden dotyczy emocji, a drugi zadowolenia z różnych dziedzin życia, oceniane na skali: „cały czas”, „większość czasu”, „czasami”, „nigdy” oraz dwa itemy kończące kwestionariusz i stanowiące ogólną ocenę poczucia szczęścia. Jeden z nich dotyczy ogólnego zadowolenia z życia ocenianego na skali czasowej („cały czas”, „większość czasu”, „czasami”, „nigdy”), drugi zaś poczucia szczęścia, które osoba ocenia na skali 10-stopniowej, określając stopień natężenia odczuwanego szczęścia. Poziom rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych skal w badaniach prowadzonych przez autorkę narzędzia wynosił od 0,83 do 0,89 (Wojciechowska, 2008).

Wyniki

W związku z tym, że jedna z hipotez badawczych dotyczyła różnic w zakresie stylów tożsamości między osobami pozostającymi w związkach i żyjącymi w pojedynkę, na wstępie dokonaliśmy porównania wyników uzyskanych przez osoby badane w Kwestionariuszu Stylów Tożsamości (tabela 1).

Tabela 1. Średnie odchylenia standardowe i wyniki analizy różnic między osobami pozostającymi w związkach i singlami w zakresie stylów tożsamości

Styl tożsamości	Osoba w związku (n = 215)	Singiel (n = 173)	<i>t</i>	<i>p</i>
Informacyjny	37,40 (4,97)	37,58 (5,37)	-0,331	0,740
Normatywny	30,36 (4,20)	30,11 (4,78)	0,541	0,589
Dyfuzyjno-unikający	24,84 (6,13)	25,82 (6,03)	-1,567	0,118

Jak wskazuje analiza wyników zamieszczonych w tabeli 1, brak różnic w zakresie stylów tożsamości między osobami będącymi w związkach i singlami. Dotyczy to zarówno całej grupy badawczej, jak i badanych kobiet (tabela 2) i mężczyzn (tabela 3).

Tabela 2. Średnie odchylenia standardowe i wyniki analiz różnic między kobietami pozostającymi w związkach i singielkami w zakresie stylów tożsamości

Styl tożsamości	Kobieta w związku (n = 110)	Singielka (n = 86)	<i>t</i>	<i>p</i>
Informacyjny	37,69 (4,89)	38,13 (5,41)	-0,608	0,544
Normatywny	30,27 (4,31)	30,76 (4,61)	-0,773	0,441
Dyfuzyjno-unikający	24,28 (5,92)	24,96 (4,84)	-0,866	0,387

Tabela 3. Średnie odchylenia standardowe i wyniki analiz różnic między mężczyznami pozostającymi w związkach i singlami w zakresie stylów tożsamości

Styl tożsamości	Mężczyzna w związku (n = 105)	Singiel (n=87)	<i>t</i>	<i>p</i>
Informacyjny	37,11 (5,05)	37,03 (5,30)	0,106	0,915
Normatywny	30,45 (4,10)	29,47 (4,88)	1,520	0,130
Dyfuzyjno-unikający	25,43 (6,31)	26,66 (6,95)	-1,283	0,201

Kolejnym interesującym nas zagadnieniem był związek między stylem tożsamości i poziomem dobrostanu. W tabeli 4 przedstawiono wyniki analizy przeprowadzonej w grupie kobiet.

Tabela 4. Związki pomiędzy stylami tożsamości i dobrostanem u singielek i kobiet w związkach (wartości wskaźnika korelacji r-Pearsona)

Styl tożsamości	Dobrostan					
	Osobowościowy		Społeczny		Ekonomiczny	
	Związek	Singielki	Związek	Singielki	Związek	Singielki
Informacyjny	0,290**	0,470**	0,207*	0,391**	n.i.	0,299**
Normatywny	n.i.	n.i.	0,205*	n.i.	n.i.	n.i.
Dyfuzyjno-unikający	-0,390**	-0,228*	-0,337**	-0,251*	n.i.	n.i.

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

Analiza danych zawartych w tabeli 4 wskazuje na związek między stylem informacyjnym a dobrostanem osobowościowym, społecznym i emocjonalnym u singielek oraz między stylem informacyjnym a dobrostanem osobowościowym i społecznym u kobiet będących w związkach. Warto zauważyć, że w porównaniu z kobietami w związku u kobiet żyjących w pojedynkę wystąpiły silniejsze korelacje między informacyjnym stylem tożsamości a poszczególnymi rodzajami dobrostanu psychicznego. Normatywny styl tożsamości u kobiet w związkach współwystępuje z dobrostanem społecznym, podczas

gdy u singielek nie wiąże się z żadnym rodzajem dobrostanu. W obu analizowanych grupach odnotowaliśmy podobny związek między dobrostanem a dyfuzyjnym stylem tożsamości. Przeprowadzone analizy wskazują, że im wyższy poziom stylu dyfuzyjnego, tym niższy poziom dobrostanu osobowościowego i społecznego badanych kobiet.

W grupie mężczyzn wyniki przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Związki pomiędzy stylami tożsamości i dobrostanem u singli i mężczyzn w związkach (wskaźniki korelacji r-Pearsona)

Styl tożsamości	Dobrostan					
	Osobowościowy		Społeczny		Ekonomiczny	
	Związek	Single	Związek	Single	Związek	Single
Informacyjny	0,452**	n.i.	0,361**	0,361**	0,295**	n.i.
Normatywny	n.i.	n.i.	0,337**	0,249*	0,232*	n.i.
Dyfuzyjno-unikający	-0,289**	0,554**	-0,419**	-0,227*	n.i.	-0,280**

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

W grupie mężczyzn stwierdziliśmy korelację między stylem informacyjnym i każdym rodzajem dobrostanu psychicznego w przypadku mężczyzn pozostających w związkach oraz między stylem informacyjnym i dobrostanem społecznym u singli (tabela 5). W obu badanych przez nas grupach styl normatywny koreluje z dobrostanem społecznym, przy czym silniejszy związek między tym rodzajem dobrostanu a stylem normatywnym odnotowujemy w grupie mężczyzn będących w związkach.

Zarówno w przypadku mężczyzn będących w związkach, jak i mężczyzn żyjących w pojedynkę odnotowaliśmy ujemną zależność między stylem dyfuzyjno-unikającym a dobrostanem psychicznym, przy czym w przypadku singli korelacja ta dotyczy wszystkich rodzajów dobrostanu, a w przypadku mężczyzn pozostających w związkach – dobrostanu społecznego i osobowościowego.

Dyskusja

Przystępując do badań, pragnęliśmy, między innymi, odpowiedzieć na pytanie, czy istnieją różnice w zakresie stylów tożsamości między osobami będącymi aktualnie w związkach i singlami. Przeprowadzone analizy wskazują na brak takich różnic. Uzyskane przez nas wyniki nie potwierdzają postawionej

hipotezy 1 i kształtują się odmiennie niż we wcześniejszych badaniach (Dyk, Adams, 1990; Marcia 1976; Montgomery, 2005), w których wskazywano na związek między tożsamością i sposobem rozstrzygania przypadającego na okres wczesnej dorosłości kryzysu intymność–izolacja (Erikson, 2004). Rezultaty przeprowadzonych przez nas badań wskazują, iż styl tożsamości nie jest powiązany ze zdolnością jednostki do tworzenia trwałego związku intymnego w okresie wczesnej dorosłości, i dotyczy to zarówno badanych kobiet, jak i mężczyzn.

Zastanawiając się nad przyczyną rozbieżności wyników uzyskanych przez nas z wynikami innych badaczy, warto zwrócić uwagę, że wcześniejsze badania dotyczyły w większości osób dopiero wchodzących w dorosłość, podczas gdy naszymi badaniami objęliśmy osoby już będące w okresie wczesnej dorosłości. Być może bardziej zaawansowany status/styl tożsamości ułatwia rozwiązanie opisanego przez Eriksona kryzysu i równocześnie przyspiesza moment, w którym osoba jest zdolna do tworzenia trwałego związku intymnego, ale mniej dojrzałe formy tożsamości nie ograniczają możliwości, lecz jedynie odsuwają w czasie moment tworzenia takich związków.

Drugą istotną różnicą w naszych badaniach i przywoływanych wcześniej badaniach innych autorów jest to, że na tym etapie interesowało nas jedynie, czy osoba jest w trwałym intymnym związku, natomiast nie określaliśmy poziomu intymności ani jakości związku czy też poczucia zadowolenia z tej relacji. Część badaczy, wskazując na zależność między tożsamością a rozwiązywaniem kryzysu intymność–izolacja, badała poziom intymności, podkreślając współlistnienie bardziej dojrzałych form tożsamości z głębszym poziomem intymności. Warto zaznaczyć, że samo stwierdzenie o pozostawianiu osoby w związku nie daje podstaw do wnioskowania ani o jego jakości, ani o stopniu intymności we wzajemnych relacjach. Można zatem oczekiwać, że właśnie jakość związku oraz styl intymności, a nie wyłącznie posiadanie partnera intymnego, są związane z wypracowanym przez osobę stylem tożsamości. Zależności między zadowoleniem ze związku i jego jakością a stylem tożsamości będą przedmiotem dalszych prowadzonych przez nas badań i analiz.

Kolejną interesującą nas kwestią były zależności między stylem tożsamości a poziomem dobrostanu psychicznego u osób żyjących w pojedynkę i będących w związkach. Warto zaznaczyć, że odnotowano takie zależności, i mają one nieco odmienny charakter u kobiet niż u mężczyzn, a także u singli i osób żyjących w związku.

Biorąc pod uwagę, że u badanych kobiet wystąpiła dodatnia korelacja między stylem informacyjnym a dobrostanem psychicznym, można wnioskować, że wypracowanie przez kobiety informacyjnego stylu tożsamości – który polega na poszukiwaniu i analizowaniu informacji ważnych z punktu widzenia podejmowanych decyzji, zdolności do przepracowywania przyjętej koncepcji. Ja pod wpływem nowych informacji oraz plastycznym zaangażowaniu – wiąże się z dobrostanem społecznym i osobowościowym, a w przypadku singielek – również emocjonalnym. Uzyskane przez nas wyniki są zatem zgodne

z rezultatami innych badaczy, w których wskazywano, że dojrzałym formom tożsamości towarzyszy wyższe poczucie dobrostanu (Meuss, 1999; Fadjukoff, Pulkkinen, 2006). Warto równocześnie zauważyć, że w przypadku kobiet żyjących w pojedynkę istnieje silniejsza aniżeli w przypadku kobiet żyjących w związkach korelacja między wszystkimi aspektami dobrostanu i stylem informacyjnym (hipoteza 3). Pozwala to przypuszczać, że większa aktywność i samodzielność w kształtowaniu własnej tożsamości i podejmowaniu ważnych życiowo decyzji w większym stopniu sprzyja samoakceptacji, przekonaniu o ukierunkowaniu własnego życia i panowaniu nad otoczeniem, akceptacji społeczeństwa i przychylnemu wobec niego nastawieniu, a także przeżywaniu pozytywnych emocji i ogólnej satysfakcji z życia w przypadku kobiet żyjących w pojedynkę. Może to oznaczać, że samodzielność i związana z tym niezależność w sądach i podejmowanych decyzjach w przypadku kobiet żyjących w związkach w mniejszym stopniu rzutuje na ich poczucie dobrostanu, które w ich przypadku wiąże się również ze stylem normatywnym (hipoteza 2). Przeprowadzone analizy wskazują bowiem, że w przypadku kobiet będących w związkach istnieje zależność między stylem normatywnym a dobrostanem społecznym, a brak jakichkolwiek zależności między tym stylem i dobrostanem u kobiet żyjących w pojedynkę. W przypadku kobiet będących w związkach styl tożsamości oznaczający większy konformizm, oparcie się na autorytetach, wzorcach rodzinnych czy religijnych wiąże się z bardziej pozytywną oceną społeczeństwa i jego rozwojowego potencjału, pozytywną oceną swojej wartości dla społeczeństwa oraz stosunków z otoczeniem społecznym. Pozwala to przypuszczać, że kobiety będące w związkach (co w naszych badaniach w większości przypadków oznaczało małżeństwo i rodzinę), które stworzyły swoją wizję Ja oraz wypracowały styl podejmowania ważnych życiowo decyzji, dokonując internalizacji gotowych, wypracowanych społecznie wzorców, mając poczucie zrealizowania jednego z istotnych zadań przypadających na okres wczesnej dorosłości, mają równocześnie wyższy poziom dobrostanu społecznego. Oznacza to pozytywną ocenę społeczeństwa i poszczególnych jej członków, jak również własnego wkładu w życie społeczne, a także własnych z nim relacji. Uzyskane wyniki wskazują zatem, że bardziej dojrzałe formy tożsamości wiążą się z wyższym poziomem dobrostanu, ale większa samodzielność i niezależność w kształtowaniu własnej koncepcji Ja jest bardziej istotna dla dobrostanu kobiet żyjących w pojedynkę. W przypadku kobiet będących w związkach pewna doza konformizmu i czerpanie z gotowych społecznych wzorców oraz oparcie się na autorytetach przy podejmowaniu ważnych życiowych decyzji również wiąże się z wyższym poziomem dobrostanu, choć dotyczy to jedynie dobrostanu społecznego.

W obu badanych grupach kobiet wystąpiła ujemna korelacja między stylem dyfuzyjno-unikającym a dobrostanem osobowościowym i społecznym (hipoteza 6). Oznacza to, że kobiety, które nie posiadają spójnych przekonań na własny temat i odsuwają w czasie podjęcie ważnych życiowych decyzji, których działania uwarunkowane są głównie czynnikami sytuacyjnymi, cechuje

niski poziom samoakceptacji, słabe poczucie panowania nad otoczeniem oraz brak przekonania o ukierunkowaniu własnego życia, a także słaba koherencja społeczna i niskie poczucie własnej społecznej przydatności. Uzyskane wyniki są w tym wypadku zgodne z wynikami innych badaczy, wskazującymi, że tożsamości dyfuzyjno-unikającej towarzyszy niski poziom dobrostanu (Vleioras, Bosma, 2005).

W grupie mężczyzn wystąpiły nieco odmiennie zależności w porównaniu z grupą kobiet. W grupie mężczyzn pozostających w związkach styl informacyjny współwystępuje z każdym rodzajem dobrostanu psychicznego, a w przypadku singli jedynie z dobrostanem społecznym. Oznacza to, że niezależność w sądach, przekonaniach oraz podejmowaniu decyzji, a także otwartość na nowe informacje i gotowość do przeorganizowywania koncepcji Ja w większym stopniu wiąże się z poczuciem dobrostanu mężczyzn będących w związkach aniżeli tych żyjących w pojedynkę, ale także w większym stopniu aniżeli kobiet będących w związkach. Uzyskane wyniki mogą wskazywać, że niezależność i samodzielność, jako kulturowo i społecznie bardziej oczekiwane i akceptowane u mężczyzn aniżeli u kobiet, w większym stopniu wiążą się z poczuciem dobrostanu mężczyzn, przy czym dotyczy to przede wszystkim osób będących w związkach. Przypomnijmy, u kobiet żyjących w pojedynkę stwierdziliśmy współwystępowanie stylu informacyjnego z wyższym poziomem wszystkich trzech rodzajów dobrostanu psychicznego, a u mężczyzn żyjących w pojedynkę – jedynie z dobrostanem społecznym. Może to oznaczać, że u mężczyzn niezależność i samodzielność w podejmowaniu ważnych życiowych decyzji mają większe znaczenie, gdy są oni w związku, gdzie częściej mogą zdarzać się sytuacje nacisku ze strony innych osób. Natomiast u kobiet wykazywanie się większą niezależnością i otwartością na nowe informacje i doświadczenia oraz gotowością do przeorganizowywania pod ich wpływem koncepcji Ja może sprzyjać lepszemu radzeniu sobie w różnych życiowych sytuacjach, gdy żyją one w pojedynkę, co nie prowadzi do konfrontacji, które mogłyby się pojawiać, gdyby kobiety te pozostawały w związku.

W obu badanych grupach mężczyzn styl normatywny koreluje dodatnio z dobrostanem społecznym, co oznacza, że zarówno mężczyźni będący w związkach, jak i żyjący w pojedynkę, którzy tworzyli koncepcję Ja, odwołując się do ustalonych społecznie wzorców, którzy podejmując decyzje, opierają się na zdaniu autorytetów, osób znaczących i wykazują się przy tym brak otwartości na nowe informacje i sztywne zaangażowanie, wyżej oceniają społeczeństwo jako ogół jednostek oraz poszczególnych jego członków, pozytywnie oceniają swoje funkcjonowanie społeczne i wkład w życie społeczne, a także własną integrację ze społeczeństwem. W przypadku mężczyzn pozostających w związkach wynik ten jest spójny z wynikiem uzyskanym przez kobiety. Związek między stylem normatywnym a dobrostanem społecznym można z pewnych względów uznać za oczywisty. Wydaje się bowiem naturalne, że osoby, które wypracowując własny styl tożsamości i związaną z nim strategię podejmowania decyzji, opierają się na społecznie akceptowanych

wzorcach, a dokonując ich internalizacji, odwołują się do autorytetów i kierują opinią osób znaczących, wykazując się równocześnie zaufaniem wobec tego społeczeństwa, wiarą w jego kondycję, dość wysoko oceniają swoją wartość dla społeczeństwa i mają poczucie integracji z nim. Uzyskane wyniki pozwalają zatem na częściową weryfikację hipotez 4 i 5, dotyczących związku między stylem informacyjnym i normatywnym a poczuciem dobrostanu u mężczyzn będących w związkach i żyjących w pojedynkę.

Brak związku między stylem normatywnym i dobrostanem społecznym w przypadku kobiet żyjących w pojedynkę może wynikać z tego, że na swój sposób doświadczają one społecznych oczekiwań, a może nawet nacisków, aby stworzyły trwałą związek i założyły rodzinę. Nie realizując aktualnie tego zadania, niżej oceniają swoją wartość dla społeczeństwa, jakość własnych stosunków z otoczeniem społecznym i mają niższe poczucie społecznej koherencji. Na niższy poziom społecznej koherencji i integracji osób samotnych, a zwłaszcza samotnych kobiet, wskazały między innymi badania Corey Lee M. Keyesa i Adama Shapiro (2004).

W grupie mężczyzn – podobnie jak w przypadku kobiet – zarówno tych żyjących w związkach, jak i w pojedynkę styl dyfuzyjno-unikający współwystępuje z niskim poczuciem dobrostanu, co potwierdza zależności uzyskane we wcześniejszych badaniach (Vleioras, Bosma, 2005). Otrzymane rezultaty potwierdzają zatem hipotezę, że brak spójnej koncepcji Ja, niezdolność do podjęcia ważnych życiowo decyzji, brak jasno określonego celu i planu życiowego oraz życie chwilą wiążą się z obniżonym poczuciem dobrostanu osób dorosłych (hipoteza 6). Jednocześnie wzmacniają stanowisko badaczy wskazujące na znaczenie właściwie ukształtowanej i dojrzałej tożsamości dla dalszego rozwoju i sposobu funkcjonowania osób dorosłych (Fadjukoff, Pulkkinen 2006). Należy zaznaczyć, że poza grupą mężczyzn żyjących w pojedynkę styl dyfuzyjno-unikający nie wiązał się istotnie z obniżeniem dobrostanu emocjonalnego, co mogłoby oznaczać, że nawet brak spójnej koncepcji Ja i własnego życia oraz związane z tym tendencje do odraczania trudnych decyzji nie muszą oznaczać – szczególnie u mężczyzn posiadających bliską osobę – braku emocji pozytywnych, niezadowolenia z różnych sfer życia oraz niedoświadczania przez nich poczucia szczęścia.

Wnioski

Przeprowadzone badania i poczynione analizy pozwalają wnioskować, że bardziej dojrzałe style tożsamości, czyli styl informacyjny i normatywny, współwystępują z wyższym poziomem dobrostanu, podczas gdy stylowi dyfuzyjno-unikającemu towarzyszy obniżony poziom dobrostanu, co, jak już wspomniano, jest zgodne z wynikami badań prowadzonych przez innych badaczy (Meuss i in., 1999; Fadjukoff, Pulkkinen, 2006; Vleioras, Bosma, 2005).

Uzyskane wyniki, wskazując na związek między stylem tożsamości a poziomem dobrostanu oraz na pewne różnice w zakresie tych zależności w przypadku kobiet i mężczyzn będących w związkach oraz żyjących w pojedynkę, zachęcają do dalszych badań w tym zakresie, które pozwoliłyby dokładniej określić związek między stylem tożsamości a zdolnością do wchodzenia w trwałe związki intymne oraz stylem tożsamości a dobrostanem. Ograniczeniem prezentowanych badań było zastosowanie ogólnego kryterium: pozostawania w związku intymnym, z pominięciem jego charakterystyk, na przykład stopnia intymności czy zadowolenia ze związku, wskazującego na rozwiązanie (bądź jego brak) kryzysu: intymność–izolacja. W dalszych badaniach zasadne będzie zatem uwzględnienie tych zmiennych. W przypadku prób określenia zależności między poczuciem dobrostanu a stylem tożsamości osób żyjących w pojedynkę niezbędne wydaje się natomiast dookreślenie powodów braku ich zaangażowania w związek i rozstrzygnięcie, czy jest to ich świadomy wybór czy też konsekwencja trudności ze znalezieniem właściwego partnera.

LITERATURA

- Arnett J.J. (1999), Adolescent storm and stress, reconsidered, *American Psychologist*, 54(5), s. 317–326.
- Arnett J.J. (2010), *Adolescence and emerging adulthood*, New York: Pearson Education.
- Arseth A., Kroger J., Martinussen M., Marcia J.E. (2009), Meta-analytic studies of relationships and identity, *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 9, s. 1–13.
- Berzonsky M. (1989), Identity style: Conceptualization and measurement, *Journal of Adolescent Research*, 4, s. 268–282.
- Berzonsky M.D. (2004), Identity style, parental authority, and identity commitment, *Journal of Youth and Adolescence*, 33 (3), s. 213–220.
- Berzonsky M.D., Ferrari J.R. (1996), Identity orientation and decisional strategies, *Personality and Individual Differences*, 20, s. 597–606.
- Berzonsky M. D., Kuk L. (2000), Identity Status, Identity Processing Style, and the Transition to University, *Journal of Adolescent Research* 15, s. 81–98.
- Brzezińska A. (2000), *Spółeczna psychologia rozwoju*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Collins W.A. (2003), More than myth. The developmental significance of romantic relationships in adolescence, *Journal of Research on Adolescence*, 9, s. 25–42.
- Connolly J.A., Furman W., Konarski R. (2000), The role of peers in the emergence of heterosexual relationships in adolescence, *Child Development*, 71, s. 1395–1408.
- Davies P.T., Windle M. (2000), Middle adolescents' dating pathways and psychosocial adjustment, *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, s. 90–118.

- Dyk P.H., Adams G.R. (1990), Identity and intimacy: An initial investigation of tree theoretical models using cross-lag panel correlation, *Journal of Youth and Adolescence*, 19, s. 91–110.
- Erikson E.H. (1968), *Identity, Youth and Crisis*. New York: W.W. Xorton Company.
- Erikson E.H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*, Poznań: Zys i S-ka Wydawnictwo.
- Eryilmaz A., Atak H. (2009), Ready or not ? Markers of stating romantic intimacy at emerging adulthood: The Turkish experience, *International Journal of Human and Social Science* 4 (1), s. 31–38.
- Fadjukoff P., Pulkkinen L., (2006), Identity formation, personal over development, and well-being [w:] L. Pulkkinen, J. Kaprio, R.J. Rose (eds.), *Socioemotional development and health from adolescence to adulthood*, s. 265–283, New York: Cambridge University Press.
- Furman W., Hand L.S. (2006), The slippery nature of romantic relationships: Issues in definition and differentiation [w:] A.C. Crouter, A. Booth (eds.), *Romance and sex in adolescence and emerging adulthood: Risks and opportunities*, s. 171–178, The Penn State University Family Issues Symposia Series, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Gurba E. (2013), *Nieporozumienia z dorastającymi dziećmi w rodzinie. Uwarunkowania i wspomaganie*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Havighurst R. (1972), *Developmental tasks and education*, New York: David McKay.
- Joyner K., Udry J.R. (2000), You don't bring me anything but down: Adolescent romance and depression, *Journal of Health and Social Behavior*, 41, s. 369–391.
- Kahn S., Zimmerman G., Csikszentmihalyi M., Getzels J.W. (1985), Relations between identity in young adulthood and intimacy at midlife, *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, s. 1316–1322.
- Keyes C.L.M., Shapiro, A. (2004). Social well-being in the United States: A descriptive epidemiology [w:] O.G. Brim, C.D. Ryff, R.C. Kessler (red.), *How healthy are we?: A national study of well-being a midlife*, s. 350–372, University of Chicago Press.
- Larson R.W., Wilson S., Brown B.B, Furstenberg F.F., Verma S. (2002), Changes in adolescents' interpersonal experiences: Are they being prepared for adult relationships in the 21st century?, *Journal of Research on Adolescence*, 12 (1), s. 31–68.
- Laursen B. (1995), Conflict and social interaction in adolescent relationships, *Journal of Research on Adolescence*, 5, s. 55–70.
- Levinson D.J. (1986), A conception of adult development, *American Psychologist*, 41(1), s. 3–13.
- Levitz-Jones E.M., Orlofsky J.L. (1985), Separation-individuation and intimacy capacity in college women, *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, s. 156–169.

- Marcia J.E. (1993), The ego identity status approach to ego identity [w:] J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer, J.L. Orlofsky (eds.), *Ego identity: A handbook for psychosocial research*, s. 1–21, New York: Springer-Verlag.
- Marcia J.E. (1976), Identity six years after: A follow-up study, *Journal of Youth and Adolescence*, 5, s. 145–150.
- Marcia J.E. (1966), Development and validation of ego identity status, *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, s. 551–558.
- McAdams D.P. (1996), Personality, modernity, and the storied self: A contemporary framework for studying persons, *Psychological Inquiry*, 7, s. 295–321.
- Meeus, W., Iedema, J., Helsen M., Vollebergh W. (1999), Patterns of Adolescent Identity Development: Review of Literature and Longitudinal Analysis *Developmental Review*, 19 (4), s. 419–461.
- Meeus W.H.J., Branje S.J.T., Overbeek G. (2004), Parents and partners in crime: A six year longitudinal study on changes in supportive relationships and delinquency in adolescence and young adulthood, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, s. 1288–1298.
- Meeus W., Wied M. de (2007), Relationship with parents and identity in adolescence: A review of 25 years of research [w:] M. Watzlawik, A. Born (eds.), *Capturing identity. Quantitative and qualitative methods*, s. 131–147, New York: University Press of America.
- Montgomery M. (2005), Psychosocial intimacy and identity: From early adolescence to emerging adulthood, *Journal of Adolescent Research*, 20, s. 346–374.
- Prager K.J. (1995), *The psychology of intimacy*. New York: The Guilford Press.
- Raskin P. (1986), The relationship between identity and intimacy in early adulthood, *Journal of Genetic Psychology*, 147, s. 167–181.
- Roscoe B., Dian M.S., Brooks R.H. (1987), Early, middle and late adolescents' views on dating and factors influencing partner selection, *Adolescence*, 22, s. 59–68.
- Senejko A. (2005), Psychological defense in adolescents and adults, *Polish Psychological Bulletin*, 36 (3), s. 163–174.
- Stein J.A., Newcomb M.D (1999), Adult outcomes of adolescent conventional and agentic orientations: A 20-year longitudinal study, *Journal of Early Adolescence*, 19, s. 39–65.
- Vleioras G., Bosma H. (2005), Are identity styles important for psychological well-being?, *Journal of Adolescence*, 27, s. 663–676.
- Wojciechowska L. (2008), *Syndrom pustego gniazda. Dobrostan matek usamodzielniających się dzieci*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.